ePublishing

ΕΘΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗΣ
EKT NATIONAL DOCUMENTATION CENTRE

Peri Istorias

Vol 10 (2021)

Περί Ιστορίας

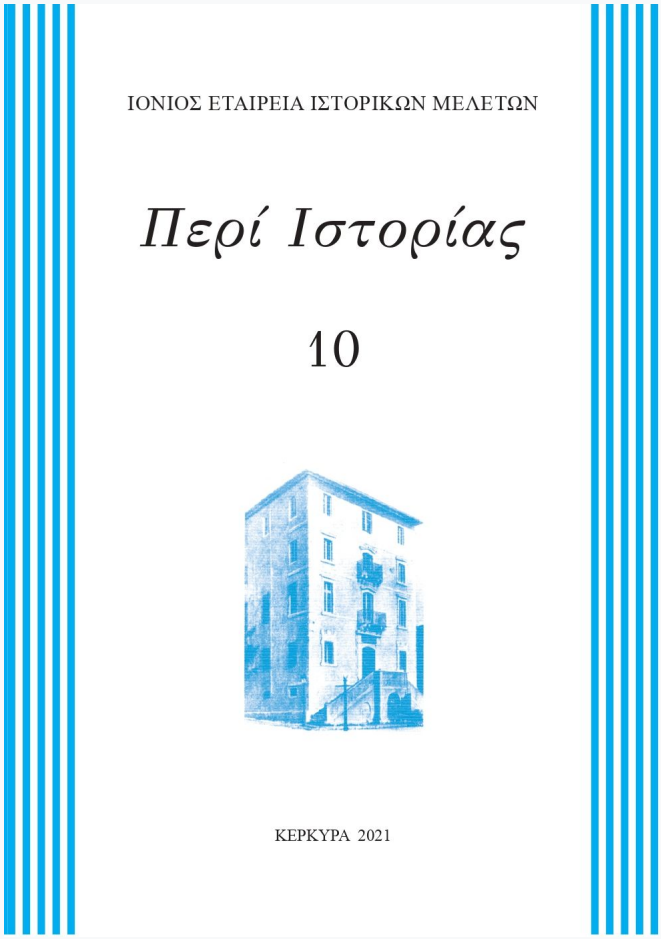

Ad lecturam simplicium et altri curiosi per la cognitione herbaria. Αναζητήσεις βοτάνων στην Κρήτη από το Πανεπιστήμιο της Πάδοβας

Γεώργιος Ν. Βιολιδάκης

To cite this article:

Βιολιδάκης Γ. Ν. . (2022). Ad lecturam simplicium et altri curiosi per la cognitione herbaria. Αναζητήσεις βοτάνων στην Κρήτη από το Πανεπιστήμιο της Πάδοβας . *Peri Istorias*, *10*, 279–304. Retrieved from https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/ieim/article/view/30393

https://epublishing.ekt.gr | **e-Publisher:** EKT | **Downloaded at:** 12/06/2025 12:34:16

Γιώργος Ν. Βιολιδάκης

AD LECTURAM SIMPLICIUM ET ALTRI CURIOSI PER LA COGNITIONE HERBARIA

ΑΝΑΖΗΤΗΣΕΙΣ ΒΟΤΑΝΩΝ ΣΤΗΝ ΚΡΗΤΗ ΑΠΟ ΤΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΤΗΣ ΠΑΔΟΒΑΣ

Στη μνήμη του Δασκάλου μου
Κωνσταντίνου Ντόκου

Η έναρξη της λειτουργίας των πανεπιστημίων τον 13ο αιώνα έθεσε τις βάσεις για τη συστηματική μελέτη της ιατρικής (διδασκαλία κειμένων, μαθήματα ανατομίας κ.λπ.) και την ανάπτυξη του τομέα της φαρμακολογίας, ως αδελφής επιστήμης, αρωγού στην εξάλειψη ασθενειών[1]. Στις πρώτες ιατρικές σχολές, παράλληλα με τη μελέτη των αρχαίων,

---

* Για την πρόθυμη ανταπόκριση στις ελλείψεις μου εκφράζω τις ευχαριστίες μου στον κ. Ιωάννη Βολανάκη, τις κυρίες Ασπασία Παπαδάκη και Αγγελική Πανοπούλου, καθώς και τους φίλους Πένυ Φιολιτάκη, Γιώργο Τερεζάκη και Μάνο Χαλκιαδάκη, χωρίς την πολύτιμη βοήθεια των οποίων η ολοκλήρωση της παρούσας μελέτης δε θα ήταν δυνατή. Στόχος της εργασίας είναι κυρίως να προσφέρει τα στοιχεία που πραγματεύεται για ζητήματα βοτανολογίας, σε ειδικότερους και αρμοδιότερους επί του αντικειμένου, οι οποίοι με τις γνώσεις τους θα μπορέσουν να τα αξιοποιήσουν συνθετικά καλύτερα.

1. Η διαχρονικότητα των αρχαίων Ελλήνων ιατρών καθώς και των διαδόχων τους, η χρήση των έργων τους και η συνεισφορά τους είναι αναγνωρισμένη. Παρότι «παγανιστές και ειδωλολάτρες» και παρά την πολεμική που τους ασκήθηκε από την Εκκλησία, χρησίμευσαν και στα χρόνια της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας πλάι στους ιατρούς-αγίους, όπως οι Άγιοι Ανάργυροι, αλλά και τους άλλους ιατρούς της εποχής, όπως τον Παύλο Αιγινήτη, τον Μυρεψό, τον Ορειβάσιο, τον Ιωάννη Ακτουάριο κ.ά. Καθώς το ζήτημα της ιατρικής, των ασθενειών και των νοσοκομείων στο Βυζάντιο καλύπτεται από πλούσια βιβλιογραφία, παραπέμπουμε εδώ στο τχ. 103 του περιοδικού *Αρχαιολογία και Τέχνες* (Ιούνιος 2007), το οποίο είναι αφιερωμένο στα ζητήματα αυτά και παρέχει εξειδικευμένη βιβλιογραφία. Για τη διδακτέα ύλη στις σχολές ιατρικής, βλ. πρόχειρα Ιωαν. Ε. Χαβάκης, *Οι γιατροί του Μεγάλου Κάστρου*, Ηράκλειο 1966, σ. 24-26· Ιωάννα Α. Ραμουτσάκη, *Σταθμοί της ιστορίας της Ιατρικής στην Κρήτη κατά την περίοδο της Ενετοκρατίας και Τουρκοκρατίας στο νησί (δύο αντιπροσωπευτικά παραδείγματα ιατρών)*, διδ. διατριβή, Πανεπιστήμιο Κρήτης, Σχολή Επιστημών Υγείας, Τμήμα Ιατρι-

δοκιμασμένων στον χρόνο, συγγραμμάτων, ξεκίνησε και η διασταύρωση της συσσωρευμένης από την καθημερινή πρακτική γνώσης[2]. Για τη βαθύτερη κατανόηση και την καλύτερη επαφή των σπουδαστών με το αντικείμενο, αλλά και για την αμεσότερη αντίληψη των ιδιοτήτων των διαφόρων φυτών, γεννήθηκε η ανάγκη δημιουργίας βοτανικών κήπων, οι οποίοι λειτουργούσαν υπό την εποπτεία των αρμόδιων καθηγητών προωθώντας την έρευνα και τη βελτιστοποίηση των μεθόδων καταπολέμησης των κατά καιρούς ασθενειών[3].

Ο πρώτος βοτανικός κήπος με εκπαιδευτικό χαρακτήρα λειτούργησε στο Πανεπιστήμιο της Πάδοβας, κατόπιν σχετικής απόφασης που εξέδωσε η βενετική Σύγκλητος στις 29 Ιουνίου 1545, με επικεφαλής τον Francesco Bonafede[4]. Οι αρχειακές μαρτυρίες για τη φροντίδα, τον εμπλουτισμό της

κής, Ηράκλειο 1997, σ. 22-36, 108· Ugo Tucci, «Jacopo Pilarino pioniere dell' innestro del vaiolo», *Θησαυρίσματα* 37 (2007), σ. 421-434, σ. 428-430, όπου και ειδικότερη βιβλιογραφία για την περίοδο του Μεσαίωνα και την Αναγέννηση. Πρβλ. το απόσπασμα από την κωμωδία *Φορτουνάτος*: Στεφ. Ξανθουδίδης (εκδ.), *Φορτουνάτος: Κωμωδία ανέκδοτος Μάρκου Αντωνίου Φώσκολου, το πρώτον εκ του αυτογράφου του ποιητού εκδιδομένη*, Αθήνα 1922, σ. 48 (Α΄, 156-159): *Γιατί δεν ήσαν πράτικοι, καθώς η τέχνη θέλει, / μήδε στουδιάρα Γαληνό, μήδε κι Αριστοτέλη, / Αντρόμαχο, Εσκουλάπιο, Αβιένα, Μιθριδάτη, / Διοσκορίδη το θαυμαστό και το σοφό Ιπποκράτη.*

2. Για την επιστημονική τεκμηρίωση των εμπειρικών μεθόδων ίασης, βλ. Χαβάκης, *Οι γιατροί*, σ. 28-29. Πρβλ. την υιοθέτηση, κατόπιν πειραματικής επαλήθευσης, της εμπειρικής αντιμετώπισης του βακίλου της ευλογιάς από την ιατρική, στις αρχές του 17ου αιώνα, και Tucci, «Jacopo Pilarino», κυρίως σ. 421-423.

3. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα *ένός ἰατροῦ Φραντζέζου*, στις αρχές του 18ου αιώνα, που εφηύρε ένα νέο φάρμακο για την καταπολέμηση της ποδαλγίας, τη βελτίωση της πέψης και την ενίσχυση του νευρικού συστήματος, βλ. Γωγώ Βαρζελιώτη (εκδ.), «Βραχύ ερευνητικό νέο», στο Χρύσα Μαλτέζου (επιμ.), *Το έργο του Ελληνικού Ινστιτούτου Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Σπουδών, Δεκέμβριος 2001 – Δεκέμβριος 2002*, Βενετία 2002, σ. 29-30.

4. Τη δημιουργία του πρώτου βοτανικού κήπου διεκδικεί και η Πίζα, για το έτος 1543, βλ. Δημ. Στεφανάκης, *Βοτανικοί κήποι στην Ευρώπη: Το παράδειγμα της Ρόδου*, πτυχιακή εργασία, ΤΕΙ Κρήτης, Σχολή Τεχνολογίας Γεωπονίας, Τμήμα Θερμοκηπιακών Καλλιεργειών και Ανθοκομίας,, Κρήτη 2009, σ. 8. Για την έναρξη και συνοπτική ιστορία του βοτανικού κήπου του Πανεπιστημίου της Πάδοβας. βλ. ενδεικτικά Luigi Sabbatani, «L'Istituto di farmacologia dell'Università di Padova», *Memorie e documenti per la storia dell' Università di Padova*, Padova 1922, σ. 395-425, Giuseppe Gola, *L'Orto botanico. Quattro secoli di attività (1545-1945)*, Padova 1947, σ. 122-123· Pietro del Negro (εκδ.), *The University of Radua. Eight Centuries of History*, Padova 2003. Πρβλ. το έργο του διευθυντή του κήπου Giovanni Marsili, *Notizie del publico giardino de' semplici di Padova compilate intorno l' anno 1771*, Padova 1840.

συλλογής των φυτών, τον εκσυγχρονισμό και τη βελτιστοποίησή του, που απόκεινται στο Κρατικό Αρχείο της Βενετίας, στην αρχειακή σειρά των *Riformatori dello Studio di Padova*[5], που ήταν το αρμόδιο όργανο για την επίβλεψη της λειτουργίας του ανώτατου αυτού εκπαιδευτικού ιδρύματος, είναι πολλές και συνεχείς, κυρίως για τα πρώτα χρόνια της λειτουργίας του.

Το πρωτογενές υλικό και η βιβλιογραφία σχετικά με την προσπάθεια κάλυψης των κατά καιρούς αναγκών του κήπου, από την πλευρά των αρμοδίων, είναι πλούσια. Για την καλύτερη κατανόηση όσων έπονται, επιγραμματικά αναφέρονται η διαρκής προσπάθεια προστασίας των βοτάνων από τις κλοπές που διαπράττονταν από κατοίκους της πόλης και φοιτητές που αγνοούσαν τη σημασία τους· η ανάγκη ανανέωσής τους· η άρδευση· η διαμόρφωση ειδικού χώρου για την προστασία των σπάνιων και τροπικών φυτών από το κρύο (θερμοκήπιο)· οι ετήσιες αποστολές σε κοντινές περιοχές της Πάδοβας για τη συλλογή σπόρων και ενδημικών φυτών, και το κόστος αυτών. Όλα τα παραπάνω έξοδα καλύπτονταν από το προβλεπόμενο για το Πανεπιστήμιο κονδύλιο, το οποίο διαχειριζόταν το δημόσιο ταμείο της πόλης, με την εποπτεία των αρχών της Πάδοβας (Podestà, Capitano). Για τον λόγο αυτό, πέρα από τις αναφορές των καθηγητών προς τη διοίκηση του Πανεπιστημίου και τους Riformatori (Αναδιοργανωτές) στη Βενετία, τα έσοδα και τα έξοδα του βοτανικού κήπου (όπως και όλων των τμημάτων και σχολών) έπρεπε να έχουν την έγκριση των τοπικών αξιωματούχων.

Πολλά από τα είδη της χλωρίδας της Κρήτης και οι ιδιότητές τους ήταν γνωστά στους κύκλους των επιστημόνων της εποχής από την ιατρική παράδοση, μέσα από τα συγγράμματα των αρχαίων Ελλήνων ιατρών και των διαδόχων τους[6]. Η δημιουργία ενός βοτανικού κήπου, και μάλιστα υπό την αιγίδα ενός πανεπιστημιακού ιδρύματος, δεν θα μπορούσε παρά να συμπεριλάβει στα φυτά που προόριζε για τη μελέτη και την κατάρτιση των σπουδαστών του, και κάποια δείγματα από τη χλωρίδα της μεγαλονήσου[7]. Σε αυτό αναμφίβολα συνέβαλε η μακρά παρουσία των Βενετών στην

5. Στη θέση των Riformatori εκλέγονταν 3 άτομα από το σώμα των Pregadi, με διετή θητεία. Η συγκρότηση της επιτροπής επίβλεψης όλων των πνευματικών τεκταινομένων (διδασκαλία, εκλογή καθηγητών, έκδοση βιβλίων κ.λπ.) κρίθηκε απαραίτητη με απόφαση της βενετικής Συγκλήτου το 1516, βλ. Archivio di Stato di Venezia [στο εξής ASV], *Compilazione delle Leggi*, b. 326, φ. 601r και 628r.

6. Οι αρχαίοι Έλληνες ιατροί έχαιραν ιδιαίτερης εκτίμησης στο πανεπιστημιακό περιβάλλον της Πάδοβας και δεν ήταν δυνατό να μην αποτελούν τη βάση της παρεχόμενης κατάρτισης. Από τον Jacobo Pilarino χαρακτηρίζονται «il faro della navigatione medica», βλ. Tucci, «Jacopo Pilarino», σ. 429.

7. Σχετικά με το ενδιαφέρον για τη χλωρίδα της Κρήτης στους κύκλους των βοτα-

Κρήτη, οι περιγραφές της ενδημικής, κυρίως, χλωρίδας από περιηγητές ή ιατρούς που είχαν επισκεφθεί τον τόπο[8], αλλά και η ύπαρξη σπουδαστών που κατάγονταν από το νησί και γνώριζαν τη χρήση των βοτάνων στην παραδοσιακή ιατρική[9].

Το μεγάλο ενδιαφέρον όμως, αναφορικά με την ιστορία της κρητικής χλωρίδας[10], προκύπτει από τις μαρτυρίες για μια οργανωμένη επιχείρηση συλλογής συγκεκριμένων σπόρων και φυτών από το ίδιο το Πανεπιστήμιο, και από τον εντοπισμό, τη μελέτη και τη μεταφορά τους στην Πάδοβα. Λόγω της εμπλοκής ανώτατων αξιωματούχων, οι αρχειακές μαρτυρίες απόκεινται σε διάφορες σειρές του βενετικού Αρχείου, φωτίζουν παρόμοια εγχειρήματα και είναι πιθανό, αν δεν απασχολούσαν φορείς πέραν του στε-

νολόγων του τέλους του 16ου αιώνα, βλ. Luigi Beschi (επιμ), *Onorio Belli, Accademico Olimpico. Scritti di antiquaria e botanica (1586- 1602)*, Viella 2000, σ. xxxi-xxxiii.

8. Ενδεικτικά μόνο, θα αναφερθεί ο σπουδαίος ουμανιστής Onorio Belli, ο οποίος την περίοδο μετά τα πρώτα χρόνια της δημιουργίας του βοτανικού κήπου του Πανεπιστημίου της Πάδοβας βρισκόταν στην Κρήτη, από όπου διατηρούσε αλληλογραφία με τους ιθύνοντες του κήπου και λοιπούς γνωστούς βοτανολόγους της εποχής. Βλ. Κ. Τσικνάκης, «Ένα άγνωστο κείμενο του Onorio Belli για τις αρχαιότητες της Κρήτης (1591)», *Παλίμψηστον* 9/10 (Ηράκλειο 1990), σ. 180-181· Beschi (επιμ.), *Onorio Belli*, σ. 79-245, όπου γίνεται η έκδοση τριών επιστολαρίων του με περιγραφές και πληροφορίες για διάφορα φυτά. Για τις βοτανολογικές αναζητήσεις πριν τον Belli, βλ. A. Baldaci, «Le esplorazioni botaniche dell'isola di Creta nei sec. XVI-XVII», *Atti del Congresso Internazionale di Scienze Storiche*, τ. 10, Roma 1904, σ. 81-88. Βλ. επίσης H. W. Lack, «Die frühe botanische Erforschung der Insel Kreta», *Ann. Naturhist. Mus. Wien, 98 B. Suppl. 12* (1996), σ. 183-236, κυρίως στις σ. 183-236. Εκτός από τον Cristoforo Buondelmondi, ο οποίος ανέφερε ότι αφθονούσαν τα φαρμακευτικά βότανα τον 15ο αιώνα, πριν από την εποχή που μας απασχολεί είχαν περάσει από το νησί οι γνωστοί περιηγητές Symeon Symeonis και Louis Rochechouart, βλ. Χ. Γάσπαρης, *Φυσικό και αγροτικό τοπίο στη μεσαιωνική Κρήτη 13ος-14ος αι.*, Αθήνα 1994, σ. 21-25. Τον 16ο αιώνα ο Γερμανός περιηγητής Reinhold Lubenau αναφέρεται σε φυτά της Κρήτης, ενώ μαρτυρείται και η παραμονή του χημικού και αλχημιστή μοναχού Forlix de Mantua, που πιθανώς μελέτησε την τοπική χλωρίδα, βλ. J. Coder, «Ο Reinhold Lubeau στη βενετοκρατούμενη Κρήτη», *Κρητικά Χρονικά* 28-29 (1988-1989), σ. 369. Ο Γάλλος ιατρός και βοτανολόγος Tournefort έχει συμπεριλάβει λεπτομερείς περιγραφές και σχέδια φυτών στις εντυπώσεις του, βλ. J. P. de Tournefort, *Ταξίδι στην Κρήτη και τις νήσους του Αρχιπελάγους*, μτφρ. Μυρτώ και Μάκης Απέργης, Ηράκλειο 2003.

9. Για τους Κρήτες φοιτητές ιατρικής, οι οποίοι είναι πολύ πιθανό να μετέφεραν τις γνώσεις τους για τη χρήση των βοτάνων και την εμπειρική καταπολέμηση ασθενειών από πρακτικούς γιατρούς του τόπου τους, βλ. Ραμουτσάκη, *Σταθμοί στην ιστορία της ιατρικής*, σ. 22-26.

10. Για τη βιοποικιλότητα, τη σημασία και τις κατηγοριοποιήσεις της κρητικής χλωρίδας, βλ. πρόχειρα Κ. Γκανιάτσα, «Η βλάστησις της Κρήτης», *Κρητολογία* 2 (Ιανουάριος-Ιούνιος 1976), σ. 5-38.

νού πανεπιστημιακού κύκλου, δηλαδή ανώτερους Βενετούς αξιωματούχους, να μην ήταν τόσο λεπτομερείς.

Σύμφωνα με αναφορές των Podestà της Πάδοβας, κατά τις πρώτες δεκαετίες του 17ου αιώνα η φήμη του ανώτατου εκπαιδευτικού ιδρύματος της πόλης είχε αρχίσει να φθίνει και αντ' αυτού οι φοιτητές επέλεγαν να εγκατασταθούν για ανώτερες σπουδές στην Περούτζια και την Μπολόνια[11]. Για αυτό οι αρμόδιοι του Πανεπιστημίου διαρκώς προσπαθούσαν να επαναφέρουν την παλιά αίγλη του, μεριμνώντας και για την καλή λειτουργία του βοτανικού κήπου, ο οποίος προσέδιδε επιπλέον κύρος στις παρεχόμενες σπουδές και αποτελούσε πόλο έλξης, ιδίως όταν άνοιγε τις πύλες του στο ευρύ κοινό για να μπορέσει αυτό να θαυμάσει τα εντυπωσιακά και εξωτικά φυτά που περιελάμβανε ο κήπος και που δεν φύονταν στην περιοχή[12].

Όλοι οι διευθυντές των αρχών του 17ου αιώνα οργάνωναν ετησίως εξορμήσεις στην ύπαιθρο και τα κοντινά βουνά της Πάδοβας, για να αντικαταστήσουν τα βότανα που εξέλειπαν λόγω του μονοετούς χαρακτήρα του βίου τους, ζητώντας τις απαιτούμενες εγκρίσεις, ώστε να εκταμιεύσουν τα προβλεπόμενα κονδύλια. Το ποσό που ετησίως προβλεπόταν στον προϋπολογισμό του Πανεπιστημίου για την εξυπηρέτηση των τακτικών αναγκών του κήπου (*come è solito farsi per la provisione delle piante et per li bisogni di detto horto*), στα τέλη του 16ου και τις αρχές του 17ου αιώνα, ανερχόταν σε 255 λίρες[13]. Η αμέλεια της φροντίδας των δέντρων και των υποδομών του

11. Βλ. συγκεκριμένα τις αναφορές των Podestà της Πάδοβας, των ετών 1638 και 1641, σύγχρονες της εποχής που εξελίχθηκε η αποστολή που παρουσιάζεται στη συνέχεια, ASV, *Senato*, *Collegio V (Secreta)*, *Relazioni*, b. 43, *anno stesso* [1638], *28 settembre*, *relazione del capitano Girolamo Mocenigo*, φ. 3v-4r, και *10 febraro 1641*, *relazione del Podestà Bernardo Pollani*, και ASV, *Senato Terra*, reg. 119 (*agosto-febraro1638 m.v.*), φ. 390 (π.α.).

12. [...] *per le quali non apporta quel commodo à scolari de medicina et altri curiosi della cognitione herbaria*, *ne rende quell ornamento alla città et allo studio*, *che si ricercarebbe* [...]: ASV, *Riformatori dello Studio di Padova*, filza 169 (*Lettere dei Rettori 1624-1626*), χ.α., έγγραφο του διευθυντή του κήπου Giovanni Prevotio, με ημερομηνία 6 Νοεμβρίου 1623, συνημμένο σε αναφορά αξιωματούχου της Πάδοβας προς τους Riformatori, με ημερομηνία 9 Νοεμβρίου 1623.

13. Βλ. ASV, *Riformatori dello Studio di Padova*, filza 64 (*Lettere degli eccellentissimi signori Riformatori dello studio scritte di diversi illustrissimi Rettori et altri*, *1601 al 1622*), χ.α., αίτημα του Prospero Alpini προς τους Riformatori, με ημερομηνία 6 Απριλίου 1606, συνημμένο σε αναφορά των πρώτων προς τους Rettori di Padova, με ημερομηνία 4 Σεπτεμβρίου 1606. Στο ίδιο έγγραφο έχει συναφθεί κατάσταση εξόδων παλαιοτέρων ετών (*Copia tratta dalli quaderni ordinarij di Camera Fiscale*), στην οποία καταγράφονται διάφορες δαπάνες, ίδιου ύψους, που καταβλήθηκαν στον Giacomo Cortuso, προκάτοχο του Alpini. Βλ. επίσης στην ίδια αρχειακή σειρά, filza 420, χ.α., λυτό έγγραφο με

κήπου, που οφειλόταν στις καθυστερήσεις διορισμού διευθυντών, οι καταστροφές, οι μαρτυρούμενες κλοπές και οι κάθε είδους απώλειες φυτών, λόγω και της ενδημικότητάς τους, πλήγωναν το κύρος της σχολής, το οποίο προσπαθούσε να διαφυλάξει ο εκάστοτε αρμόδιος για τη λειτουργία του.

Κατά τον βοτανολόγο και διευθυντή του κήπου την πρώτη δεκαπενταετία του 17ου αιώνα Prospero Alpini, την εποχή που τον ανέλαβε, ήταν έρημος από φυτά (*desolato*)[14]. Μάλιστα, σύμφωνα με τον Alpini, το έτος 1609 βρισκόταν εκεί ήδη 30 χρόνια η *Saluta baccifera di Candia* (κοινώς φασκομηλιά), που κλάπηκε μαζί με άλλα βότανα, ενώ η μελέτη τους είχε κριθεί σκόπιμη για την κατάρτιση των σπουδαστών αλλά και των διδασκόντων στις σχολές ιατρικής και φαρμακολογίας, και έπρεπε να δρομολογηθεί η διαδικασία απόκτησής τους εκ νέου[15]. Μετά τον θάνατό του, στο διάστημα των δύο ετών που μεσολάβησαν, ώσπου να οριστεί διάδοχός του (1618), μαρτυρείται ότι είχαν κλαπεί τα πιο σημαντικά φυτά του κήπου[16]. Το ίδιο καταγγέλθηκε και από τον Giovanni Prevotio, το 1623[17], ενώ, μετά και τον

κεφαλίδα *Conto di Spese*, που καλύπτει τα έτη 1604-1609. Από το χρήματα αυτά το μεγαλύτερο μέρος αφορούσε την κάλυψη των εξόδων για τον εφοδιασμό σε φυτά και καταβαλλόταν δύο φορές κατά τη διάρκεια του έτους: *e perche è ordinario ogn' anno il mese di agosto di darsi per andar sopra le montagne per piante ducati 25 et il mese di marzo lire cento per la spesa del horto, cioè letami, legnami et altri* [...], βλ. ASV, *Riformatori dello Studio di Padova*, filza 419 (*1597-1609*), χ.α., αίτημα του Prospero Alpini προς τους Riformatori, με ημερομηνία 15 Μαΐου 1604.

14. ASV, *Riformatori dello Studio di Padova*, filza 64 (1597-1609), χ.α., αναφορά του Prospero Alpini [προς τους Riformatori], με ημερομηνία 4 Σεπτεμβρίου 1609.

15. Ο Prospero Alpini, που είχε πρόσφατα αναλάβει την ευθύνη του βοτανικού κήπου, ζητούσε από τους Riformatori τη λήψη μέτρων για τις κλοπές που διαπράχθηκαν σε φυτά από Παδοβάνους και φοιτητές. Μεταξύ των φυτών αναφέρεται η ινδική κάνναβη, *colocassia* [στην Κρήτη λεγόταν κολοκάτσα και χρησίμευε ως υποκατάστατο της πατάτας μέχρι πρόσφατα] και άλλα, προσθέτοντας ότι τα φαινόμενα αυτά αποτελούσαν *certo è gran vergogna, ch' in questo horto non possi esser vista una pianta peregrina che subito non sij tolta*. Βλ. ASV, *Riformatori dello Studio di Padova*, filza 419 (*1597-1609*), χ.α., έγγραφο με ημερομηνία 1 Ιουνίου 1609. Για τον Prospero Alpini, ο οποίος είναι πιθανό να μελέτησε την κρητική χλωρίδα, βλ. Χαβάκης, *Οι γιατροί*, σ. 30-31 και 47.

16. ASV, *Riformatori dello Studio di Padova*, filza 64 (1597-1609), χ.α., αχρονολόγητο (τέλη 1616 – αρχές 1617), σε συνδυασμό με το ότι ο διάδοχος του Alpini, Giacomo Zamparella, εξελέγη το 1618. Για την απόφαση διορισμού του Zamparella, βλ. ASV, *Compilazione delle Leggi*, b. 358 (*Studio di Padova*), φ. 625r, 25 Οκτωβρίου 1618.

17. ASV, *Riformatori dello Studio di Padova*, filza 169 (*Lettere dei Rettori 1624-1626*), επιστολή των αρχών της Πάδοβας προς τους Riformatori, με ημερομηνία 6 Νοεμβρίου 1623, στην οποία έχει συναφθεί αχρονολόγητη αναφορά του διευθυντή Giovanni Prevotio σχετικά με την κατάσταση του κήπου και τις ανάγκες του.

δικό του θάνατο (1631), αναφέρεται πως ο κήπος καταστρεφόταν, γεγονός που οδήγησε στην επιλογή του Alpino Alpini, γιου του Prospero, ώστε να μεριμνήσει για την αναβάθμισή του, από το 1632 και εξής[18].

Την προσπάθεια συνεχούς βελτίωσης του βοτανικού κήπου της Πάδοβας συνέχισε και ο Ιωάννης Vesling (Wesling ή Veslingio), από το Minden της Γερμανίας, ο οποίος ανέλαβε τη διεύθυνση, από το 1638 έως τον θάνατό του, το 1649. Καθηγητής της ανατομίας, κατέλαβε παράλληλα και τις δύο θέσεις που αφορούσαν την έδρα της βοτανικής, τη διδασκαλία δηλαδή και την επίβλεψη του κήπου, που συνηθιζόταν να κατέχουν διαφορετικά πρόσωπα[19]. Η παρουσία του Vesling και η μέριμνα που έδειξε για την ανακαίνιση του κήπου και τη μελέτη των φυτών, «τον κατέστησε αθάνατο», σύμφωνα με τον Giovanni Marsili, και άξιο να ταφεί μέσα στον ναό του Αγίου Αντωνίου, προστάτη της έδρας του Πανεπιστημίου που υπηρέτησε[20]. Ως προσωπικός γιατρός του Βενετού προξένου στο Κάιρο είχε ταξιδέψει στην Ανατολή, όπου επιδόθηκε σε βοτανολογικές έρευνες, καρπός των οποίων ήταν η έκδοση μιας μελέτης, το 1638, για τα φυτά της Αιγύπτου, με διευκρινιστικές παρατηρήσεις στο ομώνυμο έργο του φημισμένου προκατόχου του Prospero Alpino[21].

---

18. Η εκλογή του Alpino Alpini έγινε στις 7 Μαΐου 1632, βλ. ASV, *Reformatori allo Studio di Padova*, b. [reg.] 1 (*30.10.1607 – 28.2.1708*), φ. 437v.

19. Στην απόφαση της βενετικής Συγκλήτου, με την οποία ο Vesling αναλάμβανε τα καθήκοντα του υπευθύνου του κήπου, αναφέρεται: [...] *sia condotto il sudetto Cavalier Giovanni Veslingio alla lectura et ostensione de semplici* [...] *et sia in obligo far l' Anatomia del carne* [...]: ASV, *Reforamtori dello studio di Padova*, b. (registro) 1 (*30.10.1607 – 28.2.1708*), φ. 437v [και ASV, *Senato Terra*, reg. 118 (marzo-luglio 1638), φ. 76r-v (ν.α.)], 13 Μαρτίου 1638. Για τη διάκριση των θέσεων των αρμοδίων της βοτανικής (*lecrura* και *ostensione*), βλ. V. Giormani, «Formazione degli speziali e cattedre botaniche nel settecento», *Quaderni per la Storia dell' Università di Padova* 35 (2002), σ. 48-50. Για τη σχέση μεταξύ ανατομίας και βοτανικής και τη μελέτη του ανθρώπινου σώματος κατ' αντιστοιχία με αυτήν των βοτάνων στην αντίληψη της εποχής και του ίδιου του Vesling, βλ. R. D. Sell – Ant. W. Johnson, *Writing and Religion in England 1558-1689. Studies in Community-Making and Cultural Memory*, χ.τ. 2009, σ. 338-339.

20. Ο Vesling έχει ταφεί στην εκκλησία του Αγίου Αντωνίου στην Πάδοβα (σώζεται το επιβλητικό ταφικό του μνημείο, στραμμένο προς το Ιερό Βήμα), σε μικρή απόσταση από τον βοτανικό κήπο, με προτομή του και επιτύμβια επιγραφή.

21. Η σπουδή του Vesling για τον βοτανικό κήπο αποτυπώνεται με τον καλύτερο τρόπο στα σχετικά έργα του, *De plantis Aegyptiis Observationibus et Notae ad Prosperum Alpinum cum Additamenta Aliarum eiusdem*, Padova 1638· *Catalogus Plantarum horti gymnasii patavini, quibus auctior erat anno 1642*, Padova 1642· *Catalogus plantarum horti gymnasii patavini, quibus auctior eran anno 1644*, Padova 1644· πρβλ. J. Ph. Tomasini, *Gymnasium patavinum*, Udine 1654, σ. 99-132.

Η θητεία του Vesling, ως υπεύθυνου του κήπου, οριοθετείται από δύο βοτανολογικού ενδιαφέροντος εξορμήσεις στην Κρήτη. Η πρώτη, στην οποία είχε τον ρόλο του οργανωτή, πραγματοποιήθηκε αμέσως μόλις ανέλαβε τα καθήκοντά του, με σκοπό τον εντοπισμό συγκεκριμένων ειδών από το νησί, και η δεύτερη, στην οποία μετέβη προσωπικά στη μεγαλόνησο, έλαβε χώρα λίγο πριν τον θάνατό του[22].

Αν και ο Vesling διαπίστωσε ότι οι ανάγκες του κήπου σε επίπεδο υποδομών ήταν πολλές, όπως και οι ελλείψεις σε βότανα, δεν ήταν δυνατό να εγκαταλείψει τη θέση του, για να διενεργήσει μακροχρόνια και σε μεγάλη απόσταση από την έδρα του εξόρμηση, ώστε να επιδοθεί ο ίδιος στην αναζήτηση φυτών. Στις δυσκολίες απομάκρυνσης του Vesling πρέπει να συνυπολογίζεται ότι παράλληλα δίδασκε και το μάθημα της ανατομίας, έχοντας επιπλέον υποχρεώσεις στο Πανεπιστήμιο[23]. Προκειμένου να υλοποιηθεί μια βοτανολογική έρευνα στην Κρήτη, κατόπιν σχετικής εσωτερικής συνεννόησης μεταξύ του Vesling και των ιθυνόντων του Πανεπιστημίου, για να προωθήσουν το αίτημα στους Riformatori, οι τελευταίοι εισηγήθηκαν στη βενετική Σύγκλητο την αξιοποίηση των αξιωματούχων της Κρήτης, ώστε να ευοδωθεί το εγχείρημα άμεσα.

Στις 31 Μαρτίου 1638, 18 μόλις μέρες μετά την ανάληψη της διεύθυνσης του κήπου από τον Vesling, με απόφαση του ανώτατου διοικητικού οργάνου της Βενετίας ο Γενικός Προνοητής Κρήτης έπαιρνε την εντολή να συλλέξει και να αποστείλει με την πρώτη ευκαιρία στο Πανεπιστήμιο της Πάδοβας τα φυτά και τους σπόρους που αναφέρονταν σε κατάλογο που του απέστειλαν[24]. Η απόφαση έλαβε 146 θετικές ψήφους (έναντι μίας

22. Για βιογραφικά στοιχεία για τον Vesling, βλ. Arturo Castiglioni, «Vesling», *Enciclopedia Italiana* XXXV (1937), σ. 218· Margherita Azzi Visentini, *L'orto botanico di Padova "e il giardino del Rinascimento"*, Milano 1984, σ. 122· Antonio Gamba, «Scontri e rivalità nell'Orto botanico ai tempi del Wesling», *Padova e il suo territorio*, έτος 10, αρ. 54 (Απρίλιος 1995), σ. 22-24· del Negro, *The University*, σ. 183-184. Πρβλ. Diego d'Elia, *"Essercitando in un lo stile, per iscoprire il vero"*, τ. Ι, χ.τ. 2002, σ. 39 σημ. 84· Marsili, *Notizie*, σ. 13-14, όπου αναφέρεται επιγραμματικά η αποστολή για τη συλλογή φυτών, που αναλύεται στη συνέχεια, αλλά και η μετάβαση του ίδιου του Vesling στην Κρήτη, το 1648.

23. Για την απόφαση εκλογής του Vesling ως διευθυντή του βοτανικού κήπου, βλ. παραπάνω σημ. 19. Προϊόν της διδασκαλίας της ανατομίας ήταν η έκδοση του *Syntagma Anatomicum*, που αποτελεί το πιο φημισμένο του έργο στο συγκεκριμένο γνωστικό αντικείμενο, το 1641. Το ενδιαφέρον του για την ιατρική αποτυπώνεται επίσης στο βιβλίο του *Observationes anatomicae et epistolae medicae ex schedis posthumis, selectae et edite a Th. Bartholino*, Hafniae 1644.

24. ASV, *Senato Mar*, reg. 96 (4 marzo – 26 febbraro 1638 m.v.), φ. 46v (π.α. 26v)

αρνητικής και μίας αδιευκρίνιστης), χαρακτηριστικό του ενδιαφέροντος της βενετικής πολιτείας για το ανώτατο εκπαιδευτικό της ίδρυμα και της σημασίας που έδινε στη διαρκή επιμόρφωση του ιατρικού προσωπικού, σε μια εποχή που οι επιδημικές νόσοι αποτελούσαν συχνό φαινόμενο και απειλή για τον κοινωνικό και οικονομικό ιστό[25].

Για να μπορέσουν οι τοπικοί αξιωματούχοι της Κρήτης να κινήσουν τη διαδικασία της συλλογής των ζητούμενων φυτών, καταρτίστηκε και στάλθηκε μαζί με τη σχετική απόφαση λεπτομερής κατάλογός τους. Συνολικά καταγράφηκαν 59 διαφορετικά βότανα (κάποια του ίδιου γένους αλλά διαφορετικού είδους), ενώ για ένα από τα φυτά ζητήθηκαν τρεις διαφορετικές ποικιλίες (*matelida di trè sorte*) και αφέθηκε στη διακριτική ευχέρεια των αρχών να αποστείλουν ό,τι άλλο ήταν δυνατό να ανευρεθεί, ανάλογα με την εποχή που θα διενεργούσαν την έρευνα (*et altro che la stagione et occasione provede*). Ο κατάλογος περιελάμβανε φυτά ήδη γνωστά στους αρμοδίους του βοτανικού κήπου, τα οποία είτε υπήρχαν κάποτε σε αυτόν είτε θέλησαν να τα αποκτήσουν για πρώτη φορά, επιδιώκοντας τον εμπλουτισμό της συλλογής του κήπου[26]. Λίγα χρόνια πριν, ο Onorio Belli είχε παράσχει πλήθος πληροφοριών στους συναδέλφους του για τη βλάστηση της Κρήτης, μέσα από τις βοτανολογικές του αναζητήσεις, και το ίδιο είχαν πράξει και άλλοι βοτανολόγοι και περιηγητές πριν από αυτόν, καταγράφοντας τις εντυπώσεις τους για την τοπική χλωρίδα[27].

Η καταγραφή των ονομασιών των φυτών που περιέχονται στον κατάλογο, τον οποίο απέστειλε η βενετική διοίκηση στον Γενικό Προνοητή Κρήτης, δεν ακολουθούν ενιαία αρχή[28]. Τα περισσότερα απαντούν με την επιστημονική ονομασία της εποχής (*cartamus humilis*, *ceris Bellonij* κ.λπ.). Όταν τα ζητούμενα είδη ανήκαν στο ίδιο γένος, κρίθηκε σκόπιμο να προστεθεί και το συγκεκριμένο είδος. Κάποια προσδιορίστηκαν με επιπλέον

και από την ίδια αρχειακή σειρά, filza 317 (Aprile 1638), χ.α., έγγραφο με ημερομηνία 31 Μαρτίου 1638, όπου είναι συνημμένη η κατάσταση των ζητούμενων φυτών και σπόρων. Πρβλ. Παράρτημα, έγγρ. αρ. 1.

25. Βλ. πρόχειρα, Ιωάννα Ραμουτσάκη, «Οι ιατροί κατά την περίοδο της βενετοκρατίας στην Κρήτη», *Κρητολογικά Γράμματα* 15-16 (1999-2000), σ. 107.

26. Βλ. τον κατάλογο των φυτών που περιείχε ο κήπος το 1591, ο οποίος όμως, 50 σχεδόν χρόνια αργότερα, είναι πολύ πιθανό ότι δεν ανταποκρινόταν στο πραγματικό περιεχόμενό του, Perro Girolamo, *L' horto dei semplici di Padova*, Venetiis 1591.

27. Βλ. Beschi, *Onorio Belli*, σ. 79-245· επίσης βλ. Lack, «Die frühe botanische Erforschung», σ. 183-196, όπου γίνεται αναφορά σε φυτά κρητικής προέλευσης, που είχαν μελετηθεί κατά την περίοδο της Βενετοκρατίας. Βλ. επίσης παραπάνω σημ. 15.

28. Για παραδείγματα, βλ. Παράρτημα, έγγρ. αρ. 1.

χαρακτηριστικά, όπως το είδος του άνθους (*flore luteo ή albo*), του φύλλου (*scamonea macrorahizos*), ενώ σε άλλα δεν έχουμε τίποτα περισσότερο από τη λαϊκή τους ονομασία (π.χ. *Achinopoda*, σήμ. *Genista achanthoclada*) ή και τα δύο (*spartium seu genistella*). Η χρήση του καθιερωμένου λατινικού ονόματος δεν είναι πλήρης συνήθως, ενώ περιλαμβάνονται βότανα που αναφέρονται με την τοπική τους ονομασία, κάποιες από τις οποίες παραμένουν σε χρήση έως τις μέρες μας. Από τον κατάλογο δεν λείπουν τα λάθη ή οι διορθώσεις, αφού η κατάσταση αντιγράφτηκε από τον γραφέα της διοίκησης, που προφανώς δεν διέθετε εξειδικευμένες βοτανολογικές γνώσεις, γεγονός που δυσχεραίνει την ανάγνωση και την ταύτιση των καταγραφόμενων ειδών (π.χ. διαβάζεται πιο εύκολα *Agoseyamus* παρά *Hyoscyamus*).

Με μια απλή ανάγνωση του καταλόγου μπορεί να αντιληφθεί κανείς ότι τα περισσότερα από τα φυτά δεν φύονται αποκλειστικά στην Κρήτη, αλλά συναντώνται και σε άλλα μέρη του ελλαδικού χώρου και της ευρύτερης λεκάνης της Μεσογείου. Οι κλιματολογικές συνθήκες που ευνοούσαν την ανάπτυξή τους αλλά και η ποικιλομορφία του γεωγραφικού ανάγλυφου, σε συνδυασμό με το ότι η Κρήτη τελούσε υπό βενετική κυριαρχία, με ένα διοικητικό δίκτυο που μπορούσε να εξυπηρετήσει τους εμπλεκομένους στο εγχείρημα, συνέβαλαν καθοριστικά στην διοργάνωση της αποστολής, κυρίως όμως βοήθησε η γνώση, από παλαιότερους και σημαντικούς βοτανολόγους, ότι το νησί διέθετε πλήθος δειγμάτων ενδημικής χλωρίδας.

Το περιεχόμενο του καταλόγου καταδεικνύει ότι τα υπό αναζήτηση είδη δεν είχαν ως αποκλειστικό σκοπό τη μελέτη τους στη φαρμακευτική. Κάποια από αυτά φύονταν αποκλειστικά στο νησί αποτελώντας πολύτιμα αποκτήματα για τον κήπο του Πανεπιστημίου, εντυπωσιάζοντας τους ενδιαφερομένους. Χωρίς να αποκλείεται ο εκπαιδευτικός ρόλος της ύπαρξής τους στον κήπο, πολλά από τα φυτά αυτά, παράλληλα, ήταν βρώσιμα ή αρωματικά και μπορούσαν να αποτελέσουν απλώς αντικείμενα θαυμασμού[29] ή συνδύαζαν περισσότερους του ενός λόγους που συνέβαλλαν στην επιδίωξη να συμπεριληφθούν στη συλλογή του πανεπιστημιακού βοτανικού κήπου. Πέραν της κατάρτισης των σπουδαζόντων, άλλος σκοπός της συλλογής ήταν να «διανθιστεί»-εξωραϊστεί και για τους αναφερομένους ως *altri curiosi della cognitione herbaria*, καθώς ο βοτανικός κήπος αποτελούσε στολίδι (*ornamento*) και αξιοθέατο της Πάδοβας κατά τη διάρκεια της

29. Για παράδειγμα, η *chamacerasus Idia* [cerasus prostrata (;)], που φύεται σε αλπικές και υποαλπικές βραχώδεις θέσεις όχι μόνο της Κρήτης ή της Ελλάδας αλλά και σε άλλες χώρες της Ευρώπης.

άνοιξης και του καλοκαιριού, όταν άνοιγε τις πύλες του στο μη εξειδικευμένο κοινό κατά τις ετήσιες «ανθοκομικές εκθέσεις»[30].

Η αξιοποίηση των τοπικών αξιωματούχων της Κρήτης θεωρήθηκε λύση ανάγκης· αφενός δεν θα υπήρχε οικονομική επιβάρυνση, ενώ, από την άλλη, οι υπεύθυνοι του κήπου δεν μπορούσαν να απομακρυνθούν από αυτόν, λόγω των πολυποίκιλων ζητημάτων που είχαν να αντιμετωπίσουν. Όμως μέχρι τον Αύγουστο του 1639, φαίνεται ότι δεν υπήρξε ανταπόκριση των αρχών του νησιού στο αίτημα του Πανεπιστημίου. Οι αυξημένες υποχρεώσεις τους, καθώς η κτήση βρισκόταν σε πολεμική προετοιμασία, η αναρμοδιότητά τους αλλά και ο χρόνος που έπρεπε να αφιερώσουν, σε συνδυασμό με τη διεύθυνση πλέον του κήπου από ένα σημαντικό βοτανολόγο, δικαιολογούν την απόφαση του Πανεπιστημίου να αποστείλει κάποιον ειδικό στο νησί, που θα κάλυπτε ένα ευρύτερο πεδίο αναζήτησης βοτάνων, πέραν του καταλόγου των φυτών που είχε ανατεθεί στις τοπικές αρχές του νησιού.

Με τη σύμφωνη γνώμη του Vesling το εγχείρημα θα στεφόταν με επιτυχία, αν αποστελλόταν στην Κρήτη ο φλαμανδικής καταγωγής μαθητής του Ιγνάτιος d'Acere[31], ο οποίος προσφέρθηκε να πραγματοποιήσει το ταξίδι και να σταθεί αρωγός στο έργο του δασκάλου του. Οι Riformatori ζήτησαν να εγκριθεί ποσό 50 ρεαλίων για τη μετάβαση του φοιτητή στην Κρήτη, καθώς και μισθός 14 ρεαλίων, ώστε να καλύπτονται μηνιαίως τα έξοδα διαβίωσης και μετακίνησής του στην ενδοχώρα του νησιού, σε βουνά και όπου αλλού κρινόταν από τον ίδιο σκόπιμο για την ολοκλήρωση της αποστολής του. Ομοίως, για την επιστροφή του ο Ιγνάτιος έπρεπε να λάβει επιπλέον 50 ρεάλια, πριν αποχωρήσει από το νησί.

Το κόστος της αποστολής, λόγω του έκτακτου χαρακτήρα της, δεν μπο-

30. ASV, *Riformatori dello Studio di Padova*, filza 169 (*Lettere dei Rettori 1624-1626*), χ.α., έγγραφο του Giovanni Prevotio, συνημμένο στην αναφορά των αρχών της Πάδοβας προς τους Riformatori, με ημερομηνία 9 Νοεμβρίου 1623.

31. Στις αρχειακές μαρτυρίες το όνομα παραδίδεται και με τον τύπο D'Acris ή Achere. Κατά τον Marsili, *Notizie*, το επώνυμο του Ιγνατίου ήταν des Champs, ενώ δεν έχει εντοπιστεί κάποια άλλη βιβλιογραφική μαρτυρία για το πρόσωπό του. Ο Vesling δεν ήταν η μοναδική φορά που αξιοποίησε τις δυνατότητες των μαθητών του, για να φέρει σε πέρας υποθέσεις του βοτανικού κήπου. Από τις αρχές του 1639 είχε αναθέσει σε μαθητή του, ο οποίος και ανταποκρίθηκε κατά τον καλύτερο δυνατό τρόπο, τη λήψη μέτρων για την προστασία του κήπου, σύμφωνα με τις οδηγίες του, βλ. ASV, *Riformatori dello Studio di Padova*, filza 68 (*Lettere di Reformatori a Rettori 1638*, *20 marzo fin 1639*, *febraro*), χ.α., αναφορές των Riformatori προς της αρχές της Πάδοβας, με ημερομηνίες 5 Ιανουαρίου 1638 έ.β. (1639) και 18 Μαΐου 1639.

ρούσε να καλυφθεί από το κονδύλιο του Πανεπιστημίου, που διαχειρίζονταν οι αρχές της Πάδοβας. Επίσης, λόγω των κινδύνων του ταξιδιού, ο Ιγνάτιος έπρεπε να λαμβάνει τα χρήματα τμηματικά και να μην έχει μαζί του ένα μεγάλο ποσό. Για τη μετάβαση του φοιτητή στην Κρήτη παρακλήθηκε ο Capitano της Πάδοβας να εκταμιεύσει το ποσό των 50 ρεαλίων από το δημόσιο ταμείο[32], ενώ ζητήθηκε από τη Σύγκλητο να επιφορτίσει κάποιον ανώτατο Βενετό αξιωματούχο της Κρήτης να παρέχει τον μηνιαίο μισθό και τα έξοδα επιστροφής του Ιγνατίου. Αυτός από την πλευρά του ήταν υποχρεωμένος να υπογράφει τα σχετικά αποδεικτικά πληρωμής (*ci darà verità dell'afetto*), έτσι ώστε ο αξιωματούχος, μετά τη λήξη της θητείας του στην Κρήτη, να μπορέσει να λάβει στη Βενετία το δαπανηθέν ποσό, ο ίδιος ή όποιος νομίμως τον εκπροσωπούσε[33].

Η οργάνωση της αποστολής και η εξασφάλιση των χρημάτων των εμπλεκομένων επέβαλε να ενημερωθούν από τους Riformatori όλοι όσοι επρόκειτο να αναμειχθούν. Από τη σχετική αλληλογραφία μεταξύ αυτών και των τοπικών αρχών της Πάδοβας και της Κρήτης, πέραν των διαδικαστικών πληροφοριών του τρόπου πληρωμής και εξόφλησης, δεν αντλείται κάποια ειδικότερη πληροφορία, εκτός από το ότι ζητήθηκε από όλους να προσφερθεί η καλύτερη δυνατή βοήθεια στο έργο του Ιγνατίου. Στόχος ήταν να ολοκληρωθεί το όλο εγχείρημα στον συντομότερο δυνατό χρόνο και να ικανοποιηθεί ο σκοπός για τον οποίο θα μετέβαινε ο φοιτητής στο νησί. Οι εμπλεκόμενοι θα βρίσκονταν σε επικοινωνία, ώστε από τη Βενετία να παρέχονται οι σχετικές οδηγίες για την επίλυση τυχόν προβλημάτων πάσης φύσεως, με στόχο τη μικρότερη δυνατή οικονομική επιβάρυνση, τόσο του δημοσίου όσο και των υπόχρεων αξιωματούχων για την αντιμισθία του Ιγνατίου[34].

---

32. ASV, *Riformatori dello Studio di Padova*, filza 68 (*Lettere di Reformatori a Rettori 1638, 20 marzo fin 1639, febraro*), χ.α., αίτημα των Riformatori προς τον Capitano της Πάδοβας για εκταμίευση του ποσού των 50 ρεαλίων επ' ονόματι του Ιγνατίου, με ημερομηνία 2 Αυγούστου 1639.

33. *Στο ίδιο*.

34. Βλ. ASV, *Riformatori dello Studio di Padova*, filza 68 (*Lettere di Reformatori a Rettori 1638, 20 marzo fin 1639, febbraro*), χ.α., έγγραφο των Riformatori προς τον Capitano της Πάδοβας, με ημερομηνία 27 Ιουλίου 1639. Ανάλογου περιεχομένου επιστολή που εστάλη στον Γενικό Προνοητή Κρήτης, στις 12 Αυγούστου 1639, περιέχεται στην ίδια δέσμη εγγράφων: [...] *La preghiamo à fargli provedere accioche possa ad empire il nostro desiderio et il suo servitio, per il quale gli presentà ogni aiuto a favore accio che si spedisca; et ritorni di qua quanto più tosto, perche à Primavera se sara possibile si possa operare giova molto il farlo sollicitare, accioche non perda tempo et il negozio suo vadi più à lungo di quello che il dover se*

Ο Acere, στον οποίο είχε πιστωθεί, ήδη από τον Μάρτιο του 1639, το ποσό των 200 τσεκινιών και 390 λιρών[35], αναχώρησε για την Κρήτη στις 13 Αυγούστου του ίδιου έτους[36]. Εκεί θα ελάμβανε τις μηνιαίες απολαβές του από τον τότε Γενικό Προνοητή Isepo Civran. Ως *inteligentissimo di questi semplici* θα του ήταν εύκολο, χρησιμοποιώντας και τις δυνατότητες που του παρείχε το ανώτατο αξίωμα του «πάτρωνά» του, να αντεπεξέλθει γρήγορα στον σκοπό της αποστολής του[37]. Ο συγκεκριμένος αξιωματούχος κατείχε το ανώτατο τοπικό αξίωμα και η θητεία του έληγε πολύ σύντομα[38], ενδεικτικό της εντύπωσης πως η αποστολή του Ιγνατίου θα είχε και ανάλογη χρονική διάρκεια.

Με την αναχώρηση του Προνοητή από την Κρήτη, οι Riformatori αναζήτησαν άλλον αξιωματούχο που θα αναλάμβανε την οικονομική στήριξη του Ιγνατίου. Με επιστολή τους, της 7ης Ιουλίου 1640, παρακλήθηκε ο Capitan Grande Marin Bragadin να αναλάβει την υποχρέωση αυτή[39]. Ο Bragadin, με αναφορά του της 29ης Σεπτεμβρίου, ενημέρωνε τους Riformatori ότι θα στεκόταν αρωγός στην προσπάθεια του βοτανολόγου, αφού όμως εκείνος θα επέστρεφε στον Χάνδακα, καθώς τον καιρό εκείνο βρισκόταν στην περιφέρεια των Χανίων εκτελώντας την αποστολή του με τον καλύτερο δυνατό τρόπο, όπως χαρακτηριστικά ανέφερε[40].

---

vorrebbe et perche cio si fare, mè sommamente Venezia à dare aviso del suo arrivo, et di quello che andera alla giornata operando, perche possiamo anco di qua dar queli ordini che andassero occorendo [...].

35. ASV, *Riformatori dello Studio di Padova*, reg. 550 (*Cassa 1627-1642*), φ. 218v-219r.

36. ASV, *Riformatori dello Studio di Padova*, filza 69 (*Reformatori a Rettori 1640, marzo fin tutto 1642*), χ.α., αναφορά των Riformatori προς τον Capitano της Πάδοβας, με ημερομηνία 29 Νοεμβρίου 1640.

37. ASV, *Riformatori dello Studio di Padova*, filza 69 (*Reformatori a Rettori 1640, marzo fin tutto 1642*), χ.α., επιστολή των Riformatori προς τον Γενικό Προνοητή Κρήτης Isepo Civran, με ημερομηνία 13 Αυγούστου 1639· απεστάλη για δεύτερη φορά, στις 13 Οκτωβρίου του ίδιου έτους, συνημμένη στην αναφορά των πρώτων προς τον Capitano της Πάδοβας, με ημερομηνία 29 Νοεμβρίου 1640.

38. Ο Civran κατέθεσε την έκθεση των πεπραγμένων του ως Γενικού Προνοητή Κρήτης στα τέλη του 1639, βλ. Στ. Σπανάκης, «Η έκθεση του γενικού προβλεπτή Κρήτης Isepo Civran του 1639», *Κρητικά Χρονικά* 21/1 (1969), σ. 365-458.

39. ASV, *Duca di Candia*, b. 70 (*Atti del capitan Grande Marino Bragadin, 1639-1641*), *Libro receptorum primo, ove si registrano le lettere che vengono scritte dall' illustrissimi Rettori del Regno et altri magistrati di Venetia* (26 maggio 1640 – 6 settembre 1641), φ. 3v-4r (197v-198r), επιστολή των Riformatori προς τον Capitan Grande της Κρήτης, με ημερομηνία 7 Ιουλίου 1640.

40. ASV, *Duca di Candia*, b. 70 (*Atti del Capitan Grande Marino Bragadin, 1639-1641*),

Σύμφωνα με τα παραστατικά που φέρουν την υπογραφή του Acere, της 1ης Ιανουαρίου και της 13ης Απριλίου 1640, ο Civran του είχε παραδώσει μέχρι τη λήξη της θητείας του στη Κρήτη το ποσό των 873 λιρών και 6 γαζετών (προς 10 γαζέτες η λίρα)[41]. Από την πλευρά του ο Bragadin, μέχρι τον Μάρτιο του 1641, κατέβαλε στον Ιγνάτιο 1.520 λίρες. Ενδεχομένως ο Civran, που αποχώρησε πριν το τέλος του 1639 από την Κρήτη, είχε προκαταβάλει κάποια χρήματα στον Ιγνάτιο, ώστε να καλυφθεί το διάστημα μέχρι την ανάθεση της μισθοδοσίας του σε άλλο αξιωματούχο, ενώ ο Bragadin είναι πιθανό να κατέβαλε αναδρομικά κάποιους μισθούς, λόγω του ότι είχαν παρέλθει αρκετοί μήνες από την αποχώρηση του Γενικού Προνοητή[42].

Από τα κατάστιχα εσόδων και εξόδων του Πανεπιστημίου και από την αλληλογραφία των Riformatori με τις αρχές της Πάδοβας προκύπτει ότι το συνολικό κόστος της επιχείρησης ανήλθε σε ποσό πλέον των 2.700 ρεαλίων[43]. Καθώς δεν εντοπίστηκαν άλλες μαρτυρίες εξόδων για τη συγκεκριμένη επιχείρηση, θεωρείται ότι ο Ιγνάτιος παρέλαβε από τον Bragadin και τα έξοδα της επιστροφής του, γεγονός που αύξησε σχεδόν στο διπλάσιο το ποσό που έπρεπε να λάβει από το Πανεπιστήμιο, παρόλο που συντήρησε τον φοιτητή για ελάχιστο επιπλέον χρόνο, σε σχέση με τον Civran[44].

Libro delle lettere secondo (10 giugno 1640 – 23 decembre 1641), φ. 19v (110v), απαντητική επιστολή του Capitan Grande της Κρήτης προς τους Riformatori, με ημερομηνία 29 Σεπτεμβρίου 1640 έ.π.

41. Για το ερώτημα που γεννάται από τη χρονική διαφορά μεταξύ της κατάθεσης από τον Civran της έκθεσής του (relazione) στη Βενετία το 1639 και των βεβαιώσεων για τη λήψη των χρημάτων από αυτόν, που συνέταξε ο Ιγνάτιος το 1640 στην Κρήτη, βλ. στη συνέχεια.

42. Βλ. Παράρτημα, έγγρ. αρ. 2α-γ. Στη δεύτερη απόδειξη που υπέγραψε ο Ιγνάτιος στον Civran, αναφέρεται ότι για 6 μήνες παρέλαβε το ποσό των 561,6 λιρών. Από τον συσχετισμό αυτό προκύπτει ότι στην πρώτη απόδειξη ο φοιτητής έλαβε μισθούς, για διάστημα περίπου 3,3 μηνών, ύψους 312 λιρών. Οι 9 μήνες όμως των χρημάτων του Civran ολοκληρώνονταν τον μήνα Μάιο.

43. Αν θεωρηθεί ότι το ποσό των 200 τσεκινιών και 390 λιρών, που πιστώθηκε στο κατάστιχο εσόδων-εξόδων του Πανεπιστημίου, ήταν ένας πρόχειρος προϋπολογισμός για το κόστος της αποστολής του φοιτητή στη Κρήτη, τα μόνα αποδεικτικά στοιχεία του κόστους του εγχειρήματος είναι εκείνα των χρημάτων που κατέβαλαν οι αξιωματούχοι της Κρήτης, και ένα ακόμα, που λανθάνει, επ' ονόματι του Capitano της Πάδοβας, με το κόστος για την αναχώρηση του Ιγνατίου, ύψους 50 ρεαλίων (βλ. και την επόμενη σημείωση).

44. Μόνο με βάση τα στοιχεία που αφορούν τη μισθοδοσία του Ιγνατίου, αν για ένα μήνα έπρεπε να λάβει 14 ρεάλια, και από τον Civran έλαβε για 6 μήνες 561,6 λίρες,

Το χρονικό διάστημα, για το οποίο καταβλήθηκαν οι μηνιαίες αποζημιώσεις στον Ιγνάτιο, συμπίπτει περίπου με τις εντολές εκταμίευσης των σχετικών ποσών για την πληρωμή των δικαιούχων αξιωματούχων. Κατόπιν ενημέρωσης του Capitano της Πάδοβας, το δημόσιο ταμείο της πόλης έπρεπε να καταβάλει τα οφειλόμενα ποσά. Στις 29 Νοεμβρίου 1640, οι Riformatori πληροφόρησαν τον αξιωματούχο για το σύνολο των χρημάτων που έπρεπε να παραληφθεί από τον Αντώνιο Civran, αδελφό και κληρονόμο τού εν τω μεταξύ αποθανόντος Γενικού Προνοητή Κρήτης Isepo[45], και στις 4 Μαΐου 1641 για το αντίστοιχο ποσό που έπρεπε να λάβει ο Vicenzo Cappello, ως πληρεξούσιος του Marin Bragadin, το οποίο σηματοδοτεί και τη λήξη της παρουσίας του Ιγνατίου στην Κρήτη. Η οριστική εξόφληση πραγματοποιήθηκε τον Αύγουστο του ίδιου έτους, κατόπιν σχετικής απόφασης του Capitano Zorzi Contarin στον ταμία της Πάδοβας Piero Barbaro, ο οποίος παρέλαβε τα απαιτούμενα έγγραφα για την ολοκλήρωση της διαδικασίας[46].

Με δεδομένο, λοιπόν, ότι ο φοιτητής παρέμεινε στο νησί από τον Σεπτέμβριο του 1639 έως τον Απρίλιο (ή λίγο αργότερα) του 1641, είχε τον χρόνο να ασχοληθεί με την ανεύρεση όχι μόνο των 59 δειγμάτων της τοπικής χλωρίδας που αρχικά είχαν ζητηθεί από τις τοπικές αρχές, αλλά να προβεί σε εκτενέστερη έρευνα. Αναφέρθηκε ήδη η μαρτυρία του Bragadin πως ο Ιγνάτιος, έχοντας ως βάση τον Χάνδακα, τον Σεπτέμβριο του 1640 είχε επισκεφθεί το διαμέρισμα των Χανίων και σίγουρο είναι ότι το ίδιο είχε πράξει και για άλλα μέρη. Ως βοτανολόγος ήταν σε θέση να πραγματοποιήσει μια ολοκληρωμένη μελέτη, σε σχέση με εκείνη που είχε ανατεθεί στις αρχές του νησιού ένα χρόνο πριν τη μετάβασή του στην Κρήτη.

Δεν είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε τις οδηγίες που είχε λάβει ο Ιγνάτιος από τον δάσκαλό του, ούτε έχει εντοπιστεί το σύνολο των αναφορών του για την πορεία της εργασίας του. Μπορούμε όμως να αντιληφθούμε

τότε τα 14 ρεάλια αντιστοιχούν περίπου σε 93,6 λίρες. Με βάση αυτήν την αναλογία, τα 50 ρεάλια της επιστροφής στη Βενετία αντιστοιχούν σε 334 περίπου λίρες και το υπόλοιπο από τις 1521 λίρες που κατέβαλε ο Bragadin, σε μισθούς 12,5 περίπου μηνών. Συνεπώς ο Ιγνάτιος παρέμεινε μέχρι τα τέλη Μαΐου του 1641 στην Κρήτη. Βλ. Παράρτημα, έγγρ. αρ. 2α-γ.

45. Στην έκθεσή του ο Civran κάνει αναφορά στο ότι η υγεία του ήταν κλονισμένη και ότι βρισκόταν σε προχωρημένη ηλικία, βλ. Σπανάκης, «Η έκθεση», σ. 457-458.

46. ASV, *Riformatori dello Studio di Padova*, filza 69 (*Reformatori a Rettori 1640, marzo fin tutto 1642*), χ.α., επιστολές των Riformatori προς τον Capitano της Πάδοβας, με ημερομηνίες 4 Μαΐου και 23 Ιουλίου 1641, και στην ίδια αρχειακή σειρά, filza 170 (*marzo 1640 – febbraro 1643*), χ.α., επιστολή του Capitano της Πάδοβας Zorzi Contarin προς τους Riformatori, με ημερομηνία 17 Αυγούστου 1641.

το εύρος των αναζητήσεών του από τον κατάλογο των φυτών και των βοτάνων που είχε αποσταλεί στον Γενικό Προνοητή το 1638 και, σε συνδυασμό με μία αναφορά του προς τους Riformatori[47], να κατανοήσουμε την επιμήκυνση του χρόνου της επιχείρησης, παρά τις αρχικές προσδοκίες των βενετικών αρχών για το αντίθετο.

Έχοντας κατά νου το έργο του Onorio Belli, που ήταν ο τελευταίος γνωστός βοτανολόγος που επισκέφθηκε την Κρήτη πριν από τον Ιγνάτιο, πιθανολογείται ότι και ο μαθητής τού Vesling θα προετοίμασε σχέδια των φυτών που μελέτησε, και θα παρακολούθησε τα στάδια ανάπτυξής τους in situ, καταγράφοντας τις παρατηρήσεις του για τη βλάστηση, την ανθοφορία, τους σπόρους και την αναπαραγωγή[48]. Καθώς παρέμεινε στην Κρήτη για σχεδόν δύο χρόνια, θα είχε τη δυνατότητα να μελετήσει τον κύκλο ζωής των φυτών ισάριθμες φορές και έτσι να καταγράψει τις εντυπώσεις του και να τις συσχετίσει, εξαλείφοντας τις πιθανότητες λάθους που γεννιούνται από μια μονοετή, τυχαία παρατήρηση.

Καθώς ο Civran κατέθεσε στη βενετική Σύγκλητο την έκθεση πεπραγμένων της θητείας του στην Κρήτη το 1639, ενώ στις αρχειακές μαρτυρίες ο Ιγνάτιος εμφανίζεται να βεβαιώνει ότι παρέλαβε χρήματα από τον Γενικό Προνοητή στις αρχές του 1640 (1 Ιανουαρίου και 13 Απριλίου), συμπεραίνεται ότι ο βοτανολόγος ενημέρωνε τις αρχές συγκεντρωτικά για τα ποσά που είχε λάβει, ώστε να γίνεται αντιπαραβολή με τα προσκομιζόμενα από τους δικαιούχους παραστατικά. Και ενώ στους υπόχρεους αξιωματούχους θα πρέπει να πιστοποιούσε το ποσό που ελάμβανε σε κάθε πληρωμή του, στην επικοινωνία του με τους Riformatori, πέραν των πληροφοριών για την πορεία των εργασιών του, συμπεριελάμβανε ένα επιπλέον σημείωμα για το σύνολο των χρημάτων που είχε λάβει στο διάστημα που είχε μεσολαβήσει από την τελευταία φορά που τους είχε ενημερώσει. Αυτού του είδους τα βεβαιωτικά σημειώματα είναι δηλωτικά και για τον αριθμό των αναφορών που ο φοιτητής απέστειλε στη Βενετία, όσο βρισκόταν στην Κρήτη[49]. Από τα στοιχεία που μελετήθηκαν, εξάγεται το συμπέρασμα ότι

47. ASV, *Riforamtori dello Studio di Padova*, filza 170 (*marzo 1640 – febbraro 1643*), χ.α., αναφορά του Ιγνατίου προς τον Riformatore Nicolò del Ponte, με ημερομηνία 1 Μαρτίου 1641. Πρβλ. Παράρτημα, έγγρ. αρ. 3 [στο εξής *Αναφορά Ιγνατίου*].

48. Για τη σχεδιαστική αποτύπωση των φυτών, βλ. Luigi Beschi, *Onorio Belli a Creta. Un manoscritto inedito della Scuola Archeologica Italiana di Atene (1587)*, Αθήνα 1999, σ. 79-88 και Beschi, *Onorio Belli*, σ. 79-245, την έκδοση των επιστολών του, όπου περιγράφονται και δίνονται πληροφορίες για πολλά βότανα της Κρήτης.

49. Βλ. Παράρτημα, έγγρ. αρ. 2α-γ.

ο Ιγνάτιος απέστειλε από την Κρήτη τουλάχιστον πέντε αναφορές[50], αλλά μόνο μία έχει εντοπιστεί.

Το κείμενο της αναφοράς του Ιγνατίου, συνταγμένο στην ιταλική γλώσσα αλλά με πολλά λατινικά στοιχεία, την 1η Μαρτίου 1641, μας πληροφορεί για τα πεπραγμένα του κατά το τελευταίο διάστημα της παραμονής του στη μεγαλόνησο[51]. Από αυτό γίνεται αντιληπτό ότι ο φοιτητής ενημέρωνε σε τακτά διαστήματα με επιστολές του τους αρμοδίους του Πανεπιστημίου και τις συνόδευε με αποστολή σπόρων από διάφορα φυτά. Με συστολή δηλώνει ότι είχε μεσολαβήσει διάστημα τριών μηνών χωρίς να αναφέρει κάτι για την πορεία της εργασίας του, δικαιολογώντας την αργοπορία του τόσο εξ αιτίας του φόρτου εργασίας όσο και μίας ασθένειας που τον καθήλωσε για δύο μήνες στο σπίτι όπου διέμενε· ένα μήνα παρέμεινε κλινήρης και χρειάστηκε ακόμα ένα μέχρι να ανακτήσει τις δυνάμεις του. Ο ενθουσιασμός τον έκανε να εργάζεται πυρετωδώς κατά τη διάρκεια του καλοκαιριού, ώστε να ανταποκριθεί στις προσδοκίες του δασκάλου του και να προσφέρει όσο το δυνατόν καλύτερες υπηρεσίες στο Πανεπιστήμιο και τον κήπο. Η σωματική καταπόνηση και οι δυσκολίες όμως είχαν κλονίσει την υγεία του, με αποτέλεσμα να χάσει χρόνο κατά το διάστημα που ήταν το πιο κατάλληλο για τη συλλογή των σπόρων. Κατά συνέπεια, και για μεγάλη του απογοήτευση, δεν στάθηκε δυνατό να συλλέξει το σύνολο των ζητούμενων ειδών. Παρά ταύτα όμως, εκφράζει την πεποίθησή του πως θα ικανοποιηθούν οι απαιτήσεις του Vesling από την ποικιλία των δειγμάτων που στέλνει μαζί με την αναφορά, και μάλιστα αισθάνεται και ο ίδιος ευχαριστημένος, που πραγματοποίησε αυτές τις έρευνες, αν και δηλώνει ότι θα ήθελε να είχε κάνει περισσότερα πράγματα.

Κινούμενος από ζήλο για να προσφέρει ακόμα μεγαλύτερες υπηρεσίες και πιστεύοντας ότι ανταποκρίθηκε στις προκλήσεις της αποστολής του, δεν δίστασε να προτείνει κάτι ακόμα πιο εντυπωσιακό στους Riformatori: εισηγήθηκε την παράταση της παραμονής του για δύο ή και τρία ακόμα χρόνια στην Ανατολή, όχι όμως στην Κρήτη αλλά στη Ζάκυνθο. Εκεί θα μπορούσε να καλλιεργήσει τους σπόρους που θα έπαιρνε μαζί του, σε ένα

50. Δύο από τις αναφορές (πιθανολογείται ότι) συνοδεύονταν από αντίστοιχα πιστωτικά σημειώματα του Γενικού Προνοητή Civran· μία άλλη, ανάλογου περιεχομένου, εστάλη με τη βεβαίωση για το ποσό που έπρεπε να καταβληθεί στον Capitan Grande της Κρήτης (βλ. Παράρτημα, έγγρ. αρ. 2α-γ) και μία ακόμα είναι επιστολή που έχει εντοπιστεί και μαρτυρείται σε αυτήν η αποστολή ακόμα μίας, προγενέστερης (βλ. *Αναφορά Ιγνατίου*).

51. Βλ. *Αναφορά Ιγνατίου*.

ειδικά διαμορφωμένο κήπο, μαζί με άλλα φυτά που θα είχε τη δυνατότητα να συλλέξει –εκτός από τον τόπο της εγκατάστασής του– και από την Πελοπόννησο, την Κεφαλονιά αλλά ακόμα και την Αίγυπτο. Όντας πλησιέστερα στο φυσικό τους περιβάλλον τα φυτά θα μπορούσαν να μελετηθούν καλύτερα, ενώ θα είχε τη δυνατότητα, χωρίς πολυέξοδες και χρονοβόρες αποστολές, να αντικαθιστά τα μη επιτυχώς φυόμενα είδη. Παράλληλα όμως, ο κήπος αυτός θα λειτουργούσε ως προμηθευτής του πανεπιστημιακού κήπου της Πάδοβας σε φυτά που κάθε φορά θα εξέλειπαν, μιας και η διέλευση των πλοίων προς τη μητρόπολη ήταν πολύ συχνή. Για τον Ιγνάτιο το σχέδιο αυτό θεωρήθηκε μέγιστη υπηρεσία, τα αποτελέσματα της οποίας θα ήταν πολλαπλώς μεγαλύτερα από ό,τι αν παρέμενε για δέκα χρόνια στην Κρήτη. Η εξοικονόμηση χρόνου, χρημάτων αλλά και οι νέες προοπτικές άντλησης φυτών, τόσο της ελλαδικής ενδοχώρας όσο και της πλησιέστερης Αφρικής, εμφανίστηκε από τον σπουδαστή ως η ύψιστη προσφορά που μπορούσε να παράσχει στους υπευθύνους του Πανεπιστημίου, και κυρίως στον δάσκαλό του, οι οποίοι τον εμπιστεύτηκαν και τον απέστειλαν στην Κρήτη.

Περίπου ένα αιώνα μετά την έναρξη της λειτουργίας του βοτανικού κήπου, με τη διαρκή μέριμνα για την αντιμετώπιση των πρακτικών προβλημάτων (άρδευσης, καταπολέμησης κλοπών και προστασίας των ευπαθών και σπάνιων φυτών) και με τον εμπλουτισμό της συλλογής με δέντρα και φυτά, το ενδιαφέρον για τη μελέτη των βοτάνων είχε περάσει από το πεδίο της πρακτικής ίασης στο επίπεδο της πανεπιστημιακής σπουδής. Ακολουθώντας το παράδειγμα της Πάδοβας, στο διάστημα αυτό είχαν δημιουργηθεί στην Ευρώπη και άλλοι παρόμοιοι κήποι[52], είχε εμφανιστεί μια σειρά σπουδαίων βοτανολόγων που υπηρετούσαν την επιστήμη τους ευρισκόμενοι σε επικοινωνία μεταξύ τους, ανταλλάσσοντας απόψεις, γνώσεις ακόμα και φυτά[53], και είχαν αρχίσει να εκδίδονται εξειδικευμένα συγ-

52. Στον 16ο και 17ο αιώνα, εκτός από το Πανεπιστήμιο της Πάδοβας, βοτανικοί κήποι δημιουργήθηκαν στην Πίζα, τη Φλωρεντία, την Μπολόνια, την Πράγα, το Άμστερνταμ, τη Λειψία, το Μονπελιέ, την Οξφόρδη, τη Χαϊδελβέργη και αλλού, ενώ από τα τέλη του 17ου αιώνα έως και τον 20ό οι κήποι πολλαπλασιάστηκαν, με χαρακτήρα όμως περισσότερο συλλογής σπάνιων βοτάνων και όχι πλέον τόσο (ή αποκλειστικά) εκπαιδευτικό, βλ. Στεφανάκης, *Βοτανικοί κήποι στην Ευρώπη*, σ. 9-45· επίσης, βλ. *Storia dei giardini botanici*, στη διαδικτυακή σελίδα http://www.ccb-sardegna.it/ipo/storia.html (τελευταία πρόσβαση: 18.12.2020), και τον τόμο *«Orti botanici: passato, presente, futuro». Atti del Convegnio internazionale celebrtativo del 450 anniversario di fondazione dell' Orto botanico di Padova (Padova 29-30 giugno 1995)*, Verona 1998.

53. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα της επικοινωνίας που διατηρούσε ο Ono-

γράμματα για τη βλάστηση περιοχών που παρουσίαζαν ειδικό βοτανολογικό ενδιαφέρον[54]. Με το πέρασμα των ετών, ανακαλύπτονταν οι ιδιότητες νέων φυτών ή οι επιπλέον χρήσεις των ήδη γνωστών στη φαρμακολογία, συμπληρώνοντας και βελτιώνοντας διαρκώς τις παρεχόμενες μεθόδους ίασης και καταρτισμού των νέων σπουδαστών[55].

Στο πλαίσιο αυτό οι υπεύθυνοι του βοτανικού κήπου επεδίωκαν την αξιοποίηση του περιεχομένου του. Ο Prospero Alpini με προσωπική μελέτη και εποπτεία είχε εκδώσει μια πραγματεία για τα φυτά της Αιγύπτου, την οποία συμπλήρωσε λίγα χρόνια αργότερα ο Vesling. Πέραν της μελέτης των βοτάνων στον τόπο που αυτά φύονταν, είχαν διαμορφωθεί οι συνθήκες και για τη θεωρητική σπουδή και παρατήρηση που πραγματοποιούνταν στο πανεπιστημιακό περιβάλλον. Ο Ιγνάτιος με ενθουσιασμό αναφέρεται στο έργο που επιτέλεσε στην Κρήτη, δηλώνοντας με τον πιο σαφή τρόπο ότι ο δάσκαλός του ανέμενε κάτι εξαιρετικό από τη συγκεκριμένη αποστολή του μαθητή του. Με τη συνέχιση της παραμονής του στον χώρο της Ανατολής, την οργάνωση ενός κήπου στη Ζάκυνθο, για να

---

rio Belli από την Κρήτη με τους βοτανολόγους της εποχής του Melchiore Guilardino, Giacomo Antonio Cortuso, Giovanni Pona, Jean και Gaspard Baudin και Carolus Clusius, βλ. Τσικνάκης, «Ένα άγνωστο κείμενο του Onorio Belli», σ. 181. Ο Luca Ghini και ο Luigi Squaderno, ο λεγόμενος Anquilara, υπεύθυνοι αντίστοιχα των βοτανικών κήπων της Πίζας και της Πάδοβας, έχοντας και σχέση δασκάλου με μαθητή, ήταν σε στενή επικοινωνία για την οργάνωση των κήπων και τον εμπλουτισμό τους με βότανα, βλ. L. Sabbatoni, «Il Ghini e l' Anquillara negli orti di Pisa e di Padova», *Rivista di Storia critica delle scienze mediche e naturali* 5 (1923), σ. 307-309.

54. Παραθέτουμε εδώ τους τίτλους των κυριότερων βοτανολογικών πραγματειών που εκδόθηκαν στο διάστημα από την έναρξη της λειτουργίας του βοτανικού κήπου έως την εποχή του Vesling: Prospero Alpini, *De medicina Aegyptiorum*, Venetiis 1591· ο ίδιος, *De plantis Aegyptis liber etc*, Venetiis 1592· ο ίδιος, *De plantis exoticis*, Venetiis 1629 [εκδόθηκε μετά θάνατον]· C. Clusio, *Rariorum plantarum Historia*, Antverpiae 1601· ο ίδιος, *Exoticorum libri decem quibus animalium, plantarum, aromatum aliorumque peregrinorum fructuum Historia*, Leiden 1605· Petri Casteli Romani, *Opobalsamum examinatum, defendum, iudicatum, absolutum et laudatum*, Messanae 1640. Εκτός από τις πραγματείες του Ιωάννη Vesling, που προαναφέρθηκαν (βλ. παραπάνω σημ. 21 και 23), βλ. Ioannis Veslingii Mindani, *Opobalsami veteribus cogniti vindiciae*, Padova 1644· του ίδιου, *De florum usu physico et morali. Dissertatio hortensis duodecima. Publicae plantarum recensioni praemissa*, Padova 1649. Παράλληλα με τα έντυπα, είχαν ωστόσο καταρτιστεί και χειρόγραφα έργα, που δεν πρόλαβαν όμως να δημοσιεύσουν οι συντάκτες τους, όπως το έργο του P. E. Michiel, *I cinque libri di piante*, που εκδόθηκε από Μαρκιανό Κώδικα το 1940, με την επιμέλεια του Ett. De Toni.

55. Βλ. Βαρζελιώτη, «Βραχύ ερευνητικό νέο»· Giormani, «Formazione degli speziali e cattedre», σ. 51-52· Tucci, «Jacopo Pilarino», σ. 421 κ.ε.

επεκτείνει τις έρευνές του σε φυτά και βότανα και από άλλους τόπους, πέραν της Κρήτης, ο μαθητής επεδίωκε να στηρίξει το μεγαλεπήβολο έργο του δασκάλου του, ίσως όμοιο με εκείνο της μελέτης του Alpini[56]. Όντας πρόσωπο του περιβάλλοντος του Vesling, ο Φλαμανδός φοιτητής ήταν κοινωνός των στοχεύσεων και του προγράμματός του για την αξιοποίηση του πανεπιστημιακού κήπου και γνώριζε τις επιστημονικές ανησυχίες του μέντορά του. Ενδεχομένως, λοιπόν, πίσω από την οργάνωση της συλλογής φυτών και σπόρων από αντιπροσωπευτικά δείγματα της χλωρίδας της Κρήτης, να λανθάνει κάτι περισσότερο από την απλή αποκατάσταση της λειτουργίας του βοτανικού κήπου ή την αρτιότερη οργάνωση και τον εμπλουτισμό της συλλογής με βότανα.

Η μετάβαση του Vesling στην Κρήτη, ελάχιστα χρόνια αργότερα και ενώ είχε ξεσπάσει ο Κρητικός Πόλεμος, επιβεβαιώνει το μέγεθος των προσδοκιών και του οράματος που είχε για τον βοτανικό κήπο και την επιστήμη που υπηρετούσε. Η ασθένεια του στην Κρήτη, το 1648, και ο θάνατός του λίγους μήνες αργότερα δεν επέτρεψαν την καταγραφή όλων όσα είχε κατά νου. Παρά το γεγονός ότι οι μελέτες του είναι πολυπληθέστερες από αυτές του πασίγνωστου προκατόχου του Prospero Alpini, ο Vesling είναι περισσότερο γνωστός για τη σπουδή του στην ανατομία. Το *Syntagma Anatomicum* ήταν έργο καινοτόμο για την εποχή του, όπως και η πραγματεία του Prospero για τα φυτά της Αιγύπτου. Τα έργα αυτά κατέστησαν τους συγγραφείς τους πρωτοπόρους στους αντίστοιχους τομείς. Η συμβολή του Γερμανού βοτανολόγου στη μελέτη των βοτάνων θεωρείται μεν συμπληρωματική του προκατόχου του, όμως οι δύο προσπάθειες συλλογής φυτών από την Κρήτη και η συνακόλουθη μελέτη ίσως καθιστούσαν τον Vesling ισάξιο του Alpini στον τομέα της βοτανολογίας.

Το αίτημα για εγκατάσταση του Ιγνατίου στη Ζάκυνθο δεν είχε θετική ανταπόκριση, καθώς με την εξόφληση των αξιωματούχων της Κρήτης από το δημόσιο ταμείο της Πάδοβας δηλώνεται με τον πλέον σαφή τρόπο η αναχώρησή του από το νησί. Το βέβαιο είναι ότι η επιχείρηση συλλογής φυτών και σπόρων από την Κρήτη καταδεικνύει ότι η χλωρίδα του ευρύ-

56. Σχεδόν σε όλα του τα έργα ο Vesling αναφέρεται με θαυμασμό στον προκάτοχό του Prospero Alpino και τη σημαντική προσφορά των έργων του στην επιστήμη της βοτανολογίας, βλ. ενδεικτικά το προοίμιο στο *Opobalsami veteribus cogniti vindiciae*, Padova 1644. Με την έκδοση του *De plantis Aegyptiis Observationibus et Notae ad Prosperum Alpinum cum Additamenta Aliarum eiusdem*, Padova 1638, που συμπληρώνει το έργο του Prospero Alpino, *De plantis Aegypti liber*, Venetiis 1592, καταδεικνύεται σαφώς η βούληση του Vesling να προάγει την επιστήμη, στηριζόμενος στο έργο των προγενεστέρων.

τερου ελλαδικού χώρου ανήκε στο κέντρο του επιστημονικού ενδιαφέροντος της εποχής. Από την πλευρά της η βενετική διοίκηση χρησιμοποίησε τις οικονομικές της δυνάμεις και τους αξιωματούχους της στην πρώτη προσπάθεια των βοτανολόγων, δασκάλου και μαθητή, χωρίς να φείδεται εξόδων. Η αρχική βούληση για μια όσο το δυνατόν συντομότερη παραμονή του Ιγνατίου στην Κρήτη, που τελικά διήρκεσε κάτι λιγότερο από δύο χρόνια, πέρα από τον οικονομικό αντίκτυπο, καταδεικνύει τη διάθεση των αρχών για την προώθηση της επιστήμης, την αποκατάσταση του κήπου και μέσω αυτού της αίγλης του πρώτου Πανεπιστημίου του κόσμου, που ανήκε στην επικράτεια της Γαληνοτάτης και ανέβαζε περισσότερο το γόητρό της έναντι των άλλων ισχυρών ιταλικών πόλεων της εποχής. Αυτό αξίζει να συσχετιστεί με το γεγονός ότι κατά το 1638 οι αγωνίες για τον επερχόμενο πόλεμο της Κρήτης είχαν αρχίσει να είναι έντονες και το 1648, όταν ο Vesling μετέβη στο νησί, ένα μεγάλο τμήμα της κτήσης είχε ήδη χαθεί για τη Βενετία.

Ο ζήλος που έδειξε ο Ιγνάτιος d'Acris στην αποστολή που του ανέθεσε ο Ιωάννης Vesling, και η εμπιστοσύνη με την οποία τον περιέβαλε ο ίδιος ο δάσκαλός του για την επιτυχία του εγχειρήματος, φαίνεται να επιβεβαιώνει τη ρήση του σπουδαίου ποιητή του 13ου αιώνα Dante Alighieri. Στη *Θεία Κωμωδία*, στο μέρος του «Καθαρτηρίου» περιγράφει την πορεία μιας επιτυχημένης διδαχής με ένα παράδειγμα που ταιριάζει στη θεματική της παρούσας εργασίας: *ch' ogni herba si conosce per lo seme* (κάθε βότανο αναγνωρίζεται από το σπόρο) και, αναλογιζόμενος τον δικό μου Δάσκαλο, με ευγνωμοσύνη αφιερώνω στη μνήμη του αυτή την εργασία, μικρό δείγμα της ερευνητικής προσπάθειας που ξεκίνησα, χάρη σε αυτόν, στη Βενετία.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΕΚΔΟΣΗ ΕΓΓΡΑΦΩΝ

1.

Απόφαση της βενετικής Συγκλήτου, με την οποία οι αρχές της Κρήτης καλούνταν να βοηθήσουν στη συλλογή σπόρων και φυτών για λογαριασμό του Πανεπιστημίου της Πάδοβας. Η απόφαση, στην οποία επισυνάφθηκε η κατάσταση των φυτών που έπρεπε να συλλεχθούν από τις αρχές του νησιού, εστάλη στον Γενικό Προνοητή Κρήτης Isepo Civran, προκειμένου να λάβει γνώση και να μπορέσει να γνωρίζει ακριβώς τα είδη των υπό αναζήτηση βοτάνων.

ASV, *Senato Mar*, filza 317 (Aprile 1638), χ.α. Απόφαση της βενετικής Συγκλήτου προς τον Γενικό Προνοητή Isepo Civran, της 31ης Μαρτίου 1638, και συνημμένος κατάλογος των ζητούμενων φυτών. [Η απόφαση, χωρίς την κατάσταση, περιέχεται και στο reg. 96 (4 marzo – 26 febbraro 1638 m.v.), φ. 46v (π.α. 26v), της ίδιας αρχειακής σειράς].

31 Μαρτίου 1638
Βενετία

31 marzo 1638, in Pregadi Al Proveditor General in Candia
‖Savi del Consilio, Savi Terra Ferma, Savi ai Ordini‖
Per lo studio di Padoa sono desiderate le piante descritte nell' aggionto foglio. Vi commettemo col Senato inviarle con opportunità prima occasione perche riescano à quello si desidera nell' horto in Padoa, et ne aiuterete li Reformatori del studio.
___/__ 146
_____ 1
_____ 1 Marc' Antonio Ottobon Secretario

Συνημμένο:

|φ. 1r
‖Registro delle piante di Candia‖
Registro delle piante, ò semi, che si desiderano dal Regno di Candia.

Hyoscyamus flore aureo
Leontopetaluno
Hippomaratum
Pimpinella Spinosa
Ceris Bellonij
Cartamus humilis
Scorodotis Plinij
Echinopoda
Polium Arboreum flore luteo
Leucoium spinosum
Rubea arborea
Lecuridaca arborea flore albo
Chamapeuce
Sesamum Arboreum
Dictamnus nerus
Laurus sylvestris
Chamacerasus Idia
Spartium seu genissella
Laureola
Scamonea macrorahizos
Anchusa arborea
Leucorium minimum flo(re) ceruleo
Fringium trifolium
Spica trifolia
Tapsia
Tembra spinosa
Cyanus cenizorides
Gaiderothymum
Scabiosa Arborea
Ananthe bulbosa
/ φ. 1v *Rosmarinum Cachris*
Callostivyda
Radichio scinoso
Spina solstidialis
Tithymolus spinosus
Licium de tutte le sorte
Chamedrys odoratissima
Anchusa flore rubio
Tragacantha
Potecium
Dorichnium arboreum
Polium arborescens folio stechodis
Citrus folijs minutis, et altis
Aristolochia à tromba
Erica flore alto
Matelida di {pra} tre sorte
Valeriana trifenza folijs asay
Prassium nigrum
Lentolina montana flore cyani
Flos solis ligneus
Litrinchium
Acacia secunda Dioscoridis
Chamomela minima
Gnaphalio à chioche
Cissampelus zamosus
Acarna
Cardamus pinea
Thamnus secundus
Lanimunda, et altro che la stagione, et occasione provede

2α-γ

Συγκεντρωτικά παραστατικά που υπέγραψε ο Ιγνάτιος d'Acere στους υπεύθυνους αξιωματούχους της Κρήτης για τη μισθοδοσία του: στον Γενικό Προνοητή Isepo Civran (α και β) και στον Capitan Grande Marin Bragadin (γ).

α και β, ASV, *Riformatori dello Studio di Padova*, filza 69 (*Reformatori a Rettori 1640, marzo fin tutto 1642*), χ.α., αποδεικτικό που απέστειλε ο Ιγνάτιος στους Riformatori, συνημμένο στην επιστολή τους προς τον Capitano di Padova, με ημερομηνία 29 Νοεμβρίου 1640 (τα δύο έγγραφα αντιγραμμένα στο ίδιο φύλλο χαρτιού).

α)

1 Ιανουαρίου 1639 β.έ. (=1640)
Κρήτη

1639, a dì primo Ianarii, Kandia

Io sottoscripto ho receputo dal illustrissimo et excelentissimo signor Isepo Chivran proveditor general nel Regno di Kandia Lire, da gazzette dieci l' una, numero trecento e dodici, que son{t}o di miei salarii, et questo in virtù de lettere deli excelentissimi signori reformatori del Studio di Padoa, di tredeci {d' agosto} d' agosto passato, val ..... Lire 312

Ignatio di Achere

β)

13 Απριλίου 1640
Κρήτη

1640, a dì 13 aprilis, Kandia

Io sottoscripto ho rece[v]*uto dal illustrissimo et excellentissimo signor Isepo Chivran proveditor general nel Regno di Kandia, Lire, da gazete dieci l'una, numero cinquecento soixante una, gazete sei, solo il saldo con i supraditti, per mesi sei, fin questo dì, in virtu del ordine supraditto .... Lire 561 gazete 6*

Ignatio di Achiere

γ)

ASV, ό.π., χ.α., αποδεικτικό που απέστειλε ο Ιγνάτιος στους Riformatori, συνημμένο στην επιστολή τους προς τον Capitano di Padova, με ημερομηνία 4 Μαΐου 1641.

8 Μαρτίου 1641 έ.π.
Κρήτη

‖*seconda*‖

Illustrissimi et excelentissimi signori

Piacerà a Vostre Excellenze far contare agli intervenienti del Illustrissimo et Excellentissimo Marin Bragadin, fiu del signor Aloisij, Lire, da gazete dieci l' una, mille et cinquecento et vinti per altre tanti contatemi da Sua Signoria Excel-

lentissima per conto di miei stipendij, come per mie rece[v]*ute apare et a Vostre Excelenze basio le veste.*

Kandi 8 martij 1641 s.v.
Di Vostre Excellenze
Humilissimo servitor, Ignatio di Achere, simplicista
Excellentissimi signori Reformatori del Studio di Padova

3.

Αναφορά του Ignatio d'Acris προς τον Riformatore Nicolo del Ponte, με την οποία τον πληροφορεί για την πορεία της αποστολής του και προτείνει την παράτασή της για δύο ή τρία χρόνια στη Ζάκυνθο, προκειμένου να επιδοθεί σε περαιτέρω βοτανολογικές εργασίες προς όφελος του Πανεπιστημίου.

ASV, *Riformatori dello Studio di Padova*, filza 170 (*marzo 1640 – febbraro 1643*), χ.α., έγγραφο με ημερομηνία 1 Μαρτίου 1641.

1 Μαρτίου 1641
Κρήτη

Laus Deo Semper il primo di Martio 1641, Candia

Illustrissimo et Excellentissimo Signore, dopo l' ultima volte, que fuerit in decembre del anno passato 1640, non ho mandato alcuna cosa, perque io mi sono impiegato touto l' estate et touto il tempo que io sono stavo quiui a chercar semi de toute le piante que erano a proposito per l' horto di Padovam, vostra excellenza si stupita forsi que in tanto tempo non ho mandato niente, et questo que io mando adesso lo manda cosi tardi, ma la mi creda excellentissime signore que io ho fatto toute le diligentie a me possibile per non fare altro que era utile per l' horto di Padua et guadagnar tempo ma la grandetza dele fatique et disagij mi hanno causato una maladia periculosa nel più bel tempo dela racolta di semi et sono stato ligato doi mesi a un letto et un altro in casa per recuperarme, di la vien que con mio grandissimo dispiacere ho perso una notabile quantita de pretiosi et desiderati semi, et benque io ho fatto tanta diligentia et habia tanta varieta de semi que io spero di satisfar al le spettatione dal Padre Weslingio non di meno perque non ho satisfatto a me istesso et al mio grand desiderio di far

cosa più que ordinaria, ho pensato di restar doi o tre anni nel isola di Zante et di seminar iui touti i semi que ho portato del regno di Kandia accioque i semi mandati di qui si non riescono la prima volta io me possi mandar di altri di Zante et di la volio con la prima occasione mandar o Vostra excellenza altretanto semi de simplici di Kandia di altra specie de questi que per lo presento mando et come io voglio in Zante star doi o tre anni et gauder un bello et spatioso G[i]ardino, ho speranza di mandar a vostra excellenza all ornamento del horto di Padova semi in grandissima varieta dele piante proprie di Zante, di Cephalonia et Morea et Egipto, et in Zante sara assai piu de comodita de vasselli per mandar gli que in Kandia in somo io credo di far cosa assai piu utile al studio que si io restasse diece anni in Kandia, et questo sansa alcun interesse, non essendo altro il mio pensier que di far cosa grata ale Vostre excellenze et per gle grande obligatione che ho et devo al mio Veslingio preceptore et magistro monstrar per effetto quanto io li porto d' amore et effetto. Con questo humilmente la reverisco et li prego dal ciel ogni desiderata felicita.

Di Vostra Excellenza Illustrissima

Servitor humilissimo
Ignatio di Achere.